

ÇİVİ YAZILI KAYNAKLAR IŞIĞINDA ASUR ve MUŞKİLERİN ANADOLU'YA HÜKMETME ÇABALARI

Suzan AKKUŞ MUTLU*

ÖZ

MÖ. 1200 yılında meydana gelen Egeli Kavimler Göçü sonucunda Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu'da Geç Hitit Beylikleri dönemi başlamıştır. Bu beylikler zaman zaman değişen siyasi güçlerine göre Muşki, Urartu ve Asur'un hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Asurlular'ın Anadolu'ya hâkim olma sürecinde en büyük rakiplerinden biri olan Muşkiler, pek çok kez bölgedeki kavim ve devletlerle Asurlular'a karşı ittifaklar kurarak, onların Anadolu'da bir güç olmasını önlemeye çalışmıştır. Asur'un Anadolu'ya hükmetme çabası sırasında Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelen İskit ve Kimmerler Asur için büyük tehdit unsuru olmuşlardır. Hatta bu kavimlere karşı Asur'a yaklaşması tehlikenin ne denli güçlü olduğunun da göstergesidir. Bu çalışmada, dönemin çivi yazılı kaynaklarındaki bilgiler ışığında, Asur ve Muşkilerin Anadolu'ya tek başlarına hükmedebilme adına aralarındaki mücadeleler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muşki, Asur, Eski Anadolu, Geç Hitit Beylikleri, Çivi Yazılı Kaynak.

DOMINATION EFFORTS OF ASSYRIANS AND MUSKIS TO ANATOLIA IN LIGHT OF CUNEIFORM SCRIPT SOURCES

ABSTRACT

As a result of the migration of Aegean tribes at 1200 BC, Hittites was destroyed and era of late Hittite beylics started in Anatolia. These beylics had to accept the dominancies of Muskis, Urartians and Assyrians from time to time depending on their changing political powers. Muskis who were one of the biggest rivals of Assyrians regarding domination of Anatolia, established alliances many times with the tribes and states in the region against Assyrians in order to prevent them to become a power in Anatolia. During domination effort of Assyrians in Anatolia, Scythians and Cimmerians who arrived to Anatolia over Caucasus Mountains. The move of these tribes against Assyrian border shows how strong the threat was. In this study the struggles between Assyrians and Muskis for dominating Anatolia on their own will be handled in light of the info obtained from cuneiform script sources of the era.

Key Words: Muşki, Asur, Ancient Anatolia, Late Hittite Principalities, Cuneiform Sources.

GİRİŞ

MÖ. XIV. yüzyılda Hitit Devleti'nin Hurri Mitanni Devletine son vermesinden sonra güçlenen Asurluların, MÖ. XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya siyasi olarak hükmetme gayreti görülmektedir. Bu dönemin sonlarında Trakların hâkimiyeti altında bulunan Balkan Yarımadası'nın güney batı bölgeleri İlliryalılar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sonucunda yerlerinden oynayan Trak kabileleri en çok da Brigler ya da Frigler, boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek ülkenin batısında ve kuzeyinde bulunan bazı savaşçı kabileleri de yanlarına alarak tarihe Deniz Kavimleri Göçü ya da Egeli Kavimler Göçü olarak geçecek bir hareketi başlatmışlardır (Mansel, 1971: 88; Memiş ve Bülbül, 2014: 108, 109). Ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleşen Egeli Kavimler Göçü neticesinde Asur'un en güçlü rakiplerinden Hitit Devleti yıkılırken, Mısır da eski gücünü kaybetmiştir. Hitit Devleti'nin yıkılması Anadolu'da büyük bir kargaşa dönemini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Mitanni ve III. Babil (Kaslar) devletleri de tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Ön Asya'daki bu siyasi karışıklık Anadolu'ya hükmetme arzusunda olan Asur Devleti için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Ancak Akdeniz ve Anadolu ticaretine hâkim olmak isteyen Asur'un amacına

*Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, suzan.akkus@nevsehir.edu.tr

ulaşması o kadar da kolay olmayacaktır. Çünkü bu defa yeni bir tehdit olan Arami göçleri başlamıştır. Sami kökenli kavimlerden biri olan Aramilerin ana yurtlarının neresi olduğu konusunda da kesin bilgilere sahip değiliz. İlk zamanlar Arabistan yarımadasında yaşadıkları daha sonra Kuzey Suriye bölgesine göç ettikleri düşünülmektedir. Sami kavimlerinin üçüncü büyük göçünü teşkil eden Arami Göçleri aralıksız asırlarca devam etmiştir. Bu da Asur Devleti'nin zaman zaman ilerlemesine zaman zaman da güç kaybetmesine neden olmuştur. Özellikle MÖ. XI ve X. yüzyıllar bir Arami Çağı olmuştur (Memiş ve Bülbül, 2014: 135-137; Bülbül, 2014: 22; Memiş, 2012a: 128). MÖ. XII. yüzyılın başlarından itibaren Asur, Arami tehdidini yakından hissetmeye başlamıştı. Zira Aramiler ülkeye baskınlar yapıyor, kentleri yakıp yıkıyor, halkı köleleştiriyor ve hayvan sürülerini alıp gidiyorlardı. Bu akınlar MÖ. X. yüzyılda azalmaya başladı. Yavaş yavaş eski gücüne kavuşan Asur MÖ. IX. yüzyılda Aramiler üzerine seferler düzenleyerek onları itaat altına aldı. Ancak bu göç hareketleri güç kaybetmesine sebebiyet verdi ve Anadolu üzerindeki emellerine tam anlamıyla ulaşmalarını engelledi (Diakov ve Kovalev, 2008: 198).

MÖ. I. bin yıla gelindiğinde, Anadolu'da Frig ve Urartu Devleti; Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra ise Geç Hitit Beylikleri adı verilen yeni siyasi teşekküller dönemi başlamıştır (Memiş, 2013). Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan beylikler zaman zaman değişen siyasi güçlerine göre Muški, Urartu ve Asur'un hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Asur'un Anadolu'ya hâkim olma sürecinde en büyük rakibi olan Muşkiler, pek çok kez bölgedeki kavim ve devletlerle Asur'a karşı ittifaklar kurarak, Asurluların Anadolu'da bir güç olmasını önlemeye çalışmıştır. Ayrıca Muşkilerin, ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması, Ege ve Ön Asya ülkeleri arasında bağlantıyı sağlaması çevresindeki devletlerle olan ilişkilerinde de belirleyici bir rol oynamıştır (Sevin, 1982: 230; Memiş, 2012a: 129; Memiş, 2012b: 217).

MÖ. VIII. yüzyılda Gordion merkez olmak üzere Gordios'un liderliğinde devlet kuran Friglerin aslında Anadolu'ya ilk girişleri Hitit Devleti henüz yıkılmamışken IV. Tuthalya'nın krallığı sırasında, MÖ. 1240'lardan önce Frig-Troya ittifakının Amazonlara karşı Sakarya Nehri kıyısında verdikleri savaş sırasında gerçekleşti (Memiş ve Bülbül: 2014: 147). Homeros, bu kavmin daha sonra MÖ. XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Troya savaşı sırasında, Troyalıların yanında Akalara karşı savaştığını belirtmektedir (Ayrıntılı bilgi için Homeros'un İlyada Destanı'na Bakınız. Homeros, İlyada: 184 vd.). Friglerin kimliği araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Bir kısım bilim adamı bu krallığın çeşitli konfederasyonlardan oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu ihtimale göre batıda Gordion merkez olmak üzere Frigler, Doğu ve Güneydoğu kanadında ise Muşkiler ve Tabal krallığı bulunmaktadır. Bazı bilim adamları ise, Mita adının Grek kaynaklarında geçen Frigyalı Midas'ın Asurcası olduğunu ve bölgedeki konfederasyonları bir araya getirerek devleti kurduğunu söylemektedirler. Bu fikirlerini, Asur kaynaklarında Frig adından hiç söz edilmemesine ve Muški ile Tabal'ın ayrı topluluklar olarak belirtilmesine, ayrıca Asur kaynaklarında geçen Muškili Mita ile Grek kaynaklarında geçen Frigyalı Midas hakkında anlatılanların uyuşmasına, bu iki kralın egemenlik yıllarının tutmasına dayandırmaktadırlar. Dolayısıyla Muşkilerin Frigler, kralları Mita'nın da Midas olabileceği konusunda görüşler ortaya atılmıştır (Yıldırım, 1996: 128, İplikçioğlu, 1994: 77, Çapar, 1986: 342, Muşkiler'in kökeni hakkında tartışma ve görüşler için bkz. Sevin, 1991: 87 vd.; Fiedler, 2005: 395-396, Sevin, 2003: 240; Summers, 1994: 246; Memiş, 2012b: 219; Desti, 2009: 119). M. J. Mellink, Midas ile Mita'nın aynı kişi olduğunu bu kralın hem Frigler hem de Muşkileri yönettiğini ileri sürmektedir (Mellink, 1965: 317-325). Bu görüşü ilk öne süren ise Hugo Winckler'dir. D. G.

Hogart, bu görüşlerden farklı olarak Mita kelimesinin Hititler'in Labarna'sı veya Romalıların Sezar'ı gibi bir şahıs ismi iken daha sonra bir unvan haline geldiğini ileri sürmektedir (Hogarth, 1970: 503). Veli Sevin, Ege Göçlerinden sonra Anadolu'ya Kafkaslar üzerinden gelip Elazığ bölgesine yerleşenlerin Muşki, batıdan Makedonya'dan gelenlerin ise Frig adıyla anıldığını belirtmektedir (Sevin, 2003: 239). Recep Yıldırım da bu kavmin I. Tiglath-pileser (MÖ. 1114-1074) döneminde Elazığ, Muş, Bingöl bölgesinde olduklarını ifade etmektedir (Yıldırım, 1996: 126). Ekrem Memiş ise, Gaşkalar'ın bir kısmının Hitit Devleti'nin yıkılmasını takip eden yıllarda Orta Anadolu'ya indiklerini ve bazı Hitit şehirlerini işgal ettiklerini, bir kısmının ise doğuya doğru hareket ederek, kendilerine yeni yurtlar bulduklarını ileri sürerek, Doğu Anadolu Bölgesi'ne göç eden Gaşkalar'ın Asur metinlerinde zikredilen Muşkiler olabileceğini ifade etmektedir. Salih Çeçen'de bu konuda Ekrem Memiş ile aynı görüşü taşımaktadır (P. Bülbül, 2010: 87; Memiş ve Bülbül, 2014: 152). Diğer yandan Gordion kazılarında biri tek renkli, diğeri boyalı olmak üzere iki çeşit seramiğin bulunması bunların iki ayrı kavme ait olduğunu, buna göre gri renkli seramiklerin Muşkilere, boyalı seramiğin de Friglere ait olduğu kanaatini uyandırmıştır (P. Bülbül, 2010: 87).

Biz de bu çalışmamızda Friglerle Muşkilerin kökeni kesin olarak ispat edilinceye kadar Asur ve Muşkilerin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bilgi verirken Asur krallarının bırakmış oldukları çivi yazılı kaynaklara dayanarak Frig yerine Muşki, Midas yerine ise Mita isminin kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Orta Asur Döneminde Asur-Muşki Mücadelesi

MÖ. 1500 yıllarından itibaren Hurri-Mitanni Devleti'nin hâkimiyeti altında kalan Asur Devleti uzun bir süre uluslararası ilişkilerden uzak kalmıştır. Ancak MÖ. XIV. yüzyıldan itibaren Hititlerin, Hurri-Mitanni Devleti'ni zayıflatmaları Asur'un yeniden Anadolu'daki emellerini elde etmek için siyasi arenada yer almasını sağlamıştır. Orta Asur krallığı I. Adad-nirari döneminden itibaren Mezopotamya'nın en güçlü devleti olmuştur. Bu dönemin son güçlü kralı I. Tiglath-pileser (MÖ. 1114-1074) tahta geçtikten sonra Asur, Mezopotamya'daki siyasi üstünlüğü geçici bir süre için elinde tutmuştur (Köroğlu, 2010: 131-136). Bir taraftan Fırat'ın ötesinde Aramilerle savaşırken, bir taraftan da Urartu ve Muşki kabileleriyle savaşan Asur kralı I. Tiglath-pileser (Memiş, 2012a: 129; Sever, 2008: 72), Muşkilere karşı yaptığı savaşları anlattığı çivi yazılı kaynaklarında şöyle söylemektedir:

"50 sene önce Alzi (Hitit dönemi Alşe-Elazığ) ve Kutmuški (Klasik Kommagene) memleketlerine kadar sokulan Muşkilerin 20 bin kişilik ordusunu mağlup ettim ve 5 Muşki kralını esir aldım" (ARAB I, No. 221).

Asur kralı I. Tiglath-pileser'e ait bu yazıtta ilk kez Asur kaynaklarında Muşkilerden bahsedilmektedir. İki taraf arasındaki savaşın nedeni ise Muşkilerin göçebe kabileler halinde Anadolu'yu kat etmeleri ve Fırat'ı geçerek Kutmuški (Kommagene) bölgesini istila etmeleridir. Yapılan savaş neticesinde Muşkiler büyük bir bozguna uğratılmış ve kralları esir edilmiştir (İplikçioğlu, 1994: 77). Bu dönemde Urartular henüz siyasi birliklerini kuramamışlardı. Fakat MÖ. IX. yüzyıla kadar Asur Devleti'nin bütün gücünü Arami kabileleriyle mücadeleye harcaması ve Doğu Anadolu bölgesindeki kavimleri ihmal etmesi Urartuların giderek güçlenmelerine ve II. Asurnasirpal zamanında (MÖ. 884-859) merkezi bir devlet kurmalarına fırsat vermişti. Asur'un kuzey bölgesinde kurulacak olan bu devlet daha sonraki dönemde Geç Hitit Beylikleri ve Orta Anadolu bölgesinde bulunan Muşkiler ile ittifaklar kurarak Asur'un Anadolu'ya hâkim olma sürecinde karşısındaki en güçlü rakiplerinden biri olacaktı (Memiş, 2012a: 129).

Muškiler, I. Tiglath-pileser ile yaptıkları savaşı kaybetmişler ancak yok edilmemişlerdi. Yeni Asur döneminde zaman zaman Friglerle adları anılan bir toplum olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Orta Asur döneminin son güçlü kralı I. Tiglath-pileser bir yandan Aramilerle diğer yandan Muškilerle savaşarak Asur ülkesinin karşı karşıya kaldığı büyük sorunları çözüme kavuşturmak istemiştir. Ancak bu çalar yetersiz kalmış ve onun iktidarından sonra Asur Devleti hızla güç kaybetmeye başlamıştır (Köroğlu, 2010: 137).

Yeni Asur Döneminde Asur- Muški Mücadelesi

I. Tiglath-pileser'den sonra tahta geçen II. Adad-Nirari (MÖ. 911-891) dönemine tarihlenen anallar, kralın inşaat faaliyetleri hakkında bilgi verirken, “Kırık Obelisk” adı verilen belgede Muškilerle mücadelesinden bahsetmektedir. Asur Devletinin en güçlü olduğu dönemlerden biri II. Tukulti-Ninurta döneminde yaşanmıştır. Kral anallarında Muškilerle yaptığı savaşta onların sığırlarını, koyunlarını ve her türlü mallarını yağmaladığını, insanları esir aldığını, şehirlerini ve ekinlerini ateşle yaktığını anlatmaktadır. Ayrıca Muškilerin kendisine ödedikleri vergiyi iki katına çıkardığından bahsetmektedir. Aynı yazıtta ikinci bir sefer daha düzenlediğini belirten kralın, maalesef yazıt kırık olduğu için bu seferindeki icraatları hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır (ARAB I, No. 132. Adı geçen bölgelere yapılan seferler Grayson, 1991: 176-178’de anlatılmaktadır).

Daha sonraki dönemde Asur tahtına geçen II. Asurnasirpal (MÖ. 884-859) döneminde de Asur’un Muškilerle mücadelesi devam etmiştir. Kralın Kalah’taki, (Nimrut) Urta Mabedi’nin giriş kısmında yer alan taşlar üzerine yazılan kitabesinde büyük tanrılar Assur ve İstar’ın isteği üzerine Ninive’den yola çıktığını, Dicle nehrini geçip Kutmuhi memleketine yaklaştığını, Kutmuhi ve Muški memleketlerinden bakır kaplar, sığırlar, koyunlar ve şarabı vergi olarak aldığını ifade etmektedir (ARAB I: No. 143,144).

Asur ülkesinde III. Salmanassar döneminden itibaren yaşanan iç problemlerden dolayı Asur güç kaybetmeye başladı. III. Adad-nirari tahta geçtikten sonra, MÖ. 826-820 yılları arasında da isyanlar devam etti. Bu dönemde valiler güç kazanmışlardı. Hatta bazıları krallardan bile daha etkin rol oynamışlardı. Bu valilerin en güçlüsü, baş vezir Şamşi-ilu’ydu (Grayson, 1996:203 vd.; Özkaya,1995: 9. Şamşi-İlu’nun batı seferleri için bkz.. Hawkins, 2008: 404-405). Fırat kıyısındaki Kar-Şulmanu-aşerid’den (eski Til Barsip), Asur krallığının batı kesimini yöneten Şamşi-ilu, seferlerini anlatan kayıtlarda kraldan hiç söz etme gereğini bile duymamıştır. Anallarında pek çok kez Hatti memleketine sefer yaptığını, bir yıl içinde Amurru ve Hatti coğrafyalarını zapt ettiğini, onlardan gümüş, bakır, demir ve çeşitli giysiler aldığını ve onları vergiye bağladığını belirten Şamşi-ilu, Muškilerden düşman bir kavim olarak bahsetmektedir (Grayson, 1996: 232. III. Adad-Nirari’nin seferleri için bkz. Grayson, 1996: 200-235).

III. Tiglath-pileser (MÖ. 745-727) döneminde Anadolu’ya düzenlenen seferler Muškili Mita’nın ülkesine yakın bir tehlike oluşturdu. Bu sebeple Mita, Asur’la mücadeleden kaçınarak Frigya’nın doğusundaki tampon bölgelerdeki çeşitli küçük devletlerle, Asur’un ezeli düşmanı Urartu gibi, ittifaklar kurarak onların daha sonraki dönemde Sargon’a karşı isyan etmelerine zemin hazırladı. Bu devletler, Asur’a düşman olan büyük güçler arasında bir savaş alanı haline geldi (Grayson, 1987: 33; Kınal, 1998: 253; Çilingiroğlu, 1977: 237; Lunckenbill, II, 1926: 7). Yeni Asur devrinin en güçlü krallarından biri olan II. Sargon (MÖ. 721-705)’un anallarında da yukarıda bahsettiğimiz Muškili Mita’dan söz edilmektedir. Tahta geçtikten sonra babasının fetih politikasını aynen devam ettiren II. Sargon dış politikada farklı bir yol daha çizdi (Memiş, 2013: 207; Çilingiroğlu, 1997: 41. Babasının fetih politikasını

aynen devam ettiren Sargon, dış politikada da hedef büyüterek, Ön Asya'nın en büyük imparatorluğunu oluşturmayı amaçlamıştır). Bu döneme kadar Asurlular Anadolu'ya ganimet elde etmek ve ticaret yollarının denetimini elinde tutmak amacıyla seferler düzenliyordu. Ancak Sargon, Kuzey Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Filistin ve Mısır'ı elde ederek bütün Yakın Doğu'yu hâkimiyeti altına almak ve büyük bir Asur imparatorluğu kurmak istiyordu (Grayson, 1987: 131; Bing, 1987: 63). Bu politika değişikliği neticesinde hâkimiyet kurmak istediği alanın merkezinde Güney Anadolu ve Toroslar bölgesi yer almaktaydı. Dolayısıyla bölge büyük mücadelelerin yapıldığı bir alan haline geldi (Kurt, 2010b: 69-88).

MÖ. XII. yüzyılda Anadolu'ya geldikleri kabul edilen Muşkiler, II. Sargon zamanında bölgedeki Asur çıkarlarına zarar veren önemli bir güç durumuna gelmişti. Güney Anadolu ve Toroslar bölgesi jeopolitik konumu ve zengin maden yatakları nedeniyle Asur, Muški ve Urartular arasında mücadele sahasını oluşturmuştur. II. Sargon bölgede kendi aleyhine ittifaklar kuran bu kavimlerin etkisini azaltmak için seferler düzenlemiştir. Tabal, Que ve Hilakku'nun bulunduğu coğrafya Asur'un Anadolu ile iletişimini sağlayan önemli bir yerdi. Ayrıca bölgenin orman zenginlikleri, maden kaynakları ve iyi cins atları ve Bulgarmaden gümüşü dönemin uluslararası ticaretinde oldukça önemliydi. Tüm bunlar II. Sargon döneminden itibaren Anadolu politikasının öncelikli hedefini oluşturuyordu. Bölgenin zenginliklerine hükmetme isteği Muşkiler, Urartular ve İonyalılar ile Asur'u karşı karşıya getirdi (Kurt, 2010b: 71, 72).

Geç Hitit Beylikleri içerisinde en batıda yer alan Tabal ülkesinin jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynakları sebebiyle Asur, Muški ve Urartu devletlerinin mücadele sahasını oluşturması sınırlarının belirlenmesini güçleştirmiştir (Kurt, 2010a: 128). Bu nedenle özellikle de Asur sürekli olarak bölgeye müdahale etmiştir. Sargon'un ilk saltanat yıllarında Geç Hitit Beyliklerinden Hilakku, Tabal kralı Hulli'nin oğlu Ambaris'e verilmişti. Asur kralı kızı Ahat-abişa'yı Ambaris ile evlendirmiş, Hilakku'yu da çeyiz olarak vermişti. Daha sonra ise Ambaris vefatsız çıkmış ve Asur'a karşı isyan etmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun güçlü devletleri olan, Batı ve Orta Anadolu'da hüküm süren Muški kralı Mita, Doğu Anadolu bölgesinde hüküm süren Urartu kralı Rusa ile birleşerek Asur'a karşı ittifak kurmuştur (Mellink, 2008: 622; Akkuş, 2011: 262; Kurt, 2009a: 330; ARAB II, No. 8; Weeden, 2010: 42; Macqueen, 2013: 172). MÖ. I. bin yılda bölgedeki büyük güç olan Asur'un Anadolu'daki yayılmacı politikasına karşı engel olmaya çalışan krallıklara Tabal'ın da tam destek verildiği görülmektedir. Bu ittifaka Sinuhtu kralı Kiakki ve Kargamış kralı Pisiris'te katılmıştı. II. Sargon kendisine karşı oluşturulan düşman birliğine MÖ. 718 yılında yaptığı bir seferle ilk darbesini vurdu. Kral Kiakki'nin şehri Sinuhtu (Aksaray)'yu, Atuna (Tyana/Kilise-hisar)'lı Matti'ye verdi. II. Sargon asıl seferini MÖ. 717 yılında Urartulu Rusa ve Muškili Mita ile ittifak yapan ve kendisine karşı isyan eden Kargamışlı Pisiris üzerine yaptı (ARAB II, No. 8; Smite, 1970: 54; Çilingiroğlu, 1977: 237; Kurt, 2009b: 10). Ancak Pisiris müttefiklerinden yeterince yardım alamadığı için Asurla mücadelesini kaybetti. Mezopotamya, Akdeniz ve Anadolu ile önemli ticaret bağlantıları olan Kargamış, demir işçiliğinde oldukça önemli bir yer olan Maraş bölgesini de kontrol ediyordu. Asur buraya hâkim olursa hem Akdeniz ticaretinde önemli bir noktayı kontrol edebilecek hem de batıya giden yolları denetleyebilecekti (Çilingiroğlu, 1977: 237; Delaporte, 1936: 328). Sargon, bu seferi neticesinde Kargamış'ı ele geçirerek kralını tahttan indirip Asur'a bağlamıştı. Daha sonra bölgeye çok sayıda Asur'dan getirdiği insanları yerleştirdi.

İnsan yerleştirme politikası da aslında Asur'un önemli politikalarından birini oluşturmaktadır. Fethedilen bölgelerdeki insanları sürgüne gönderip bu bölgelere Asurluları

yerleştirmesi aslında bir nevi fethedilen yerlerin tamamen Asurlaştırılmaya çalışıldığının da göstergesidir (Cancik-Kırschaum, 2004: 86). Zaten Sargon dönemiyle birlikte Asur'un Anadolu politikası tamamen değişmişti. Artık seferler bölgedeki kavim ve devletleri haraca bağlayarak ganimet elde etmek için değil, bölgede büyük bir Asur imparatorluğu kurmak istiyordu. Ayrıca II. Sargon'un Kargamış'ı ele geçirmesi sırasında müttefiklerinin yardım gönderememeleri Asur ordusunun merkezden uzakta olmasına rağmen ne denli güçlü olduğunun da göstergesidir (Smite, 1970: 56; Kurt, 2010b: 74, 75; Bing, 1987: 63; Memiş, 2012b: 242; Macqueen, 2013: 173).

II. Sargon'un Korsabatta bulunan yazıtında bu seferi ile ilgili şöyle söylemektedir:

"Krallığının başlangıç yılından 15. yılına kadar.....Assur boyunduruğunu reddeden ve tributunu vermeyen Sinuhtu şehrinde Kiakkiyi 30 savaş arabası ve 7350 askeri ile birlikte ganimet olarak aldım. (Kiakki'nin) kralı şehri Sinuhtu'yu Tunni ülkesinden Matti'ye verdim ve önceki tributa at ve katır ekledim ve bunları ödemekle onu yükümlü kıldım. Hullu'nun tahtına getirdiğim, kızımı babasına verdiğim Tabal'lı Ambaris, babasının sınırları dışında olan ve sınırlarını genişleten Hilakku ülkesi ile birlikte, - Urartu'lu Ursâ ve Muški'li Mitâya benim topraklarımı ele geçirmek (teklifini ileten) bir haberci gönderdi. Ambaris'i, ailesi akrabaları, baba ocağının soyu ve ülkesinin soyluları ve 100 savaş arabası ile birlikte Asur'a taşıdım. Oraya benim yönetimimden yılan (korkan) Asurluları yerleştirdim, onların başına benim memurlarımı ve yöneticilerimi getirdim ve onlara tribut ve vergiyi yükümlü kıldım. Hate'li bir hain, tahta geçme konusunda hiçbir iddiası olmayan karargâh erkânından Hamat'lı İa'u-bi'di'ninkalbine Hamat kralı olma düşüncesini soktu ve Arpad'da, Simirra, Damaskus ve Samaria şehirlerini bana karşı ayaklandırmak üzere birleştirdi (hepsinin bir ağızdan konuşmasını sağladı) ve (onları) savaş için hazırladı. Ben Assur'un askerî kuvvetlerini topladım ve önemli şehri Karkar'da onu askerleri ile birlikte kuşattım ve ele geçirdim. Karkar'ı yaktım. Onun derisini yüzdüm, İsyancıları bu şehirlerin ortasında öldürdüm, düzeni sağladım. Hamat halkı arasından 200 savaş arabası ve 600 süvari ayırdım ve onları karlı teçhizatıma kattım." (ARAB, II, No. 55).

Ayrıca Asur kralı II. Sargon MÖ.713 yılında Tabal'ı, Muşkilerden kopararak Asur'un bir eyaleti haline dönüştürerek Anadolu'da kendisine karşı oluşturulan ittifaka büyük bir darbe daha vurmuştur. Daha sonra Ambaris'i tüm sülalesi ile birlikte Asur'a sürgün etmiştir (Delaporte, 1936: 325; Lemaire, 1991: 273. Tabal için bkz: Pullu, 2013). Muşkiler ve Urartular da Asur saldırılarından paylarına düşeni almışlardır. II. Sargon kendisine karşı ittifak girişiminde bulunanlara son derece sert davranmıştır (Yıldırım, 1996: 128; Akkuş, 2011: 262; Mellink, 2008: 622). Düşmanlarına karşı ciddi önlemler de alan Asur kralı MÖ. 712-711 yıllarında Urartu ve Muški topraklarıyla olan sınırlarında, düşmanlarının ilerlemesine engel olmak amacıyla savunma amaçlı şehirler inşa etti. Beş tane şehir Urartulara karşı kurulurken, Usi, Usian ve Uargin Muškilere karşı inşa edilmişti (Kurt, 2010b: 80). Asur kralı Anadolu'daki düşmanlarını sadece askeri yollarla değil aynı zamanda diplomatik yollarla da alt etmeyi amaçlıyordu. Tüm bu yaşananlar Anadolu'daki devletlerin Asur karşısında duramayacak kadar güçsüz olduklarının da göstergesiydi (Lanfranchi, 2000: 18).

II. Sargon Kargamış üzerine yaptığı seferi anlattığı yazıtında şöyle söylemektedir:

"Saltanatımın 5. Yılında Kargamış'lı Pisîri yüce tanrılara verdiği yemine karşı günah işledi ve Muški ülkesinden Mita'ya Asur'a karşı düşmanca davranması için haberler

gönderdi. Ellerimi efendim Aşşur'a kaldırdım, onu ve ailesini zincire vurarak şehirden çıkardım. Altın, gümüş ve sarayının zenginliklerini ve onunla birlik olan isyankâr Kargamış halkını malları ile birlikte aldım ve Asur'a getirdim. Onların arasından 50 arabacı, 200 at, 300 yaya askeri seçtim ve krali orduma kattım. Kargamış'a Asur halkını yerleştirdim ve onları efendim Aşşur'un boyunduruğuna soktum” (ARAB II, NO.8).

Aslında MÖ. 718 yılında Tabal'da Sinuhtu'ya, MÖ. 717 yılında Kargamışlı Pisiris üzerine sefer yapmasının asıl nedeni bölgede büyük bir tehdit olarak gördüğü ve bu krallarla ittifak yapan Muşkili Mita'ya bir darbe vurmak içindi. Çünkü Mita M.Ö. 717 yılında Karkamış kralı Pisiris'in Asur'a karşı başlatmış olduğu isyanı desteklemiş, bölgedeki Asur karşıtı faaliyetleri ve III. Salmanassar'dan beri Asur'a bağlı olan Que şehirlerini ele geçirmişti (Zoroğlu, 1994:303; Sever, 2008: 104; Desti, 2009: 119). Que, Asur'un Orta Anadolu'daki egemenliğinin devamını sağlamak için oldukça önemliydi. Tabal ülkesine düzenlenen seferler de bile üs olarak kullanılmaktaydı. Que'nin Kilikya Geçitlerini kontrol edebilecek konumda olması, zengin ormanlık alanları önemini daha da artırmaktaydı (Kurt, 2008: 125).

Bu dönemde Anadolu'da Muşkiler ve Urartular Sargon'un en büyük iki rakibiydi. Bölgede önemli bir güce sahip olan bu iki devlet Asur'un Anadolu kavimleri üzerindeki etkisini kırmak için sürekli olarak Asur aleyhine gizli anlaşmalar yapmaktaydılar (Bing, 1987: 63). Bunun üzerine Sargon MÖ. 715 yılında bölgeye bir sefer düzenlemiştir. Nimrud'da ele geçirilmiş, MÖ. 710-709 yıllarına tarihlenen Asur kralına yazılmış mektupta (Ayrıntılı bilgi için bkz: Saggs, 1958: 182-184; Posgate, 1973: 22-25). Muşki topraklarında Urartu ile Asur'a karşı işbirliği yapmak için gönderilen Que'li on dört elçinin yakalandığından bahsedilmektedir. Muşki kralı Mita'nın bölgedeki Asur karşıtı tavırları ve Asur'a tabi olan bazı Que şehirlerini ele geçirmesi nedeniyle iki taraf Pozantı yakınlarında karşılaşmıştır. Krallığının yedinci yılında Que'de yeniden hâkimiyeti tesis eden Asur kralı, Uşnani, Qumasi ve Harrua şehirlerini ele geçirmişti. Asur bu zaferiyle bölgedeki orman ve maden kaynaklarını ele geçirerek önemli bir ekonomik kazanç elde etti. Ayrıca Muşkilerin Akdeniz ile olan bağlantılarını da kesmişti (Kurt, 2008: 126, 127; Hawkins, 2000: 42; Kurt, 2009a: 331). Asur tarafından bozguna uğratılan Muşkiler, Akdeniz'e ulaşmak için Asur etkisinin olmadığı Gülek Boğazı, Göksu Vadisi'nin doğusu ve Laranda (Karaman) yoluyla yani Bozkır-Hadim-Ermenek rotasını deneyerek Akdeniz'e ulaşmaya çalışmıştı. Bu nedenle de bölgede Asur aleyhine ittifaklar kurmuş ve isyanları desteklemiştir (Kurt, 2009a: 330; Bahar, 1999: 14 vd.; Desideri ve Jasink,1990:125; Kurt, 2010b: 74, 75; Bing, 1987: 63; Memiş, 2012b: 242; Zoroğlu, 1994: 302, 303). Sargon'un, Tabal ve onun kuzeydoğusundaki Kammanu krallığını Asur'a bağlaması üzerine Muşki kralı Mita, dış politikasını Asur lehine değiştirmek zorunda kaldı. Hatta bu dönemde Que'nin sürgün edilmiş eski kralı Urikki'nin Asur'a karşı Urartu ile ittifak yapmak için gönderdiği elçilerin yolu Mita'nın topraklarında kesilir ve Asur'a teslim edilir (Macqueen, 2013: 173).

II. Sargon'un hükümdarlığının 13. yılında (M.Ö. 709) Que üzerinden Muşki'ye sefer düzenlemesinden sonra, Muşki'li Mita, Sargon ile ittifak kurmak için bir elçilik heyeti gönderdi. Nimrud mektupları Muşki kralı Mita ile Asurlular arasında dostluğun olduğunu belgelemektedir. Mita, M.Ö. 707'den itibaren Sargon'a vergi veren hükümdarlar arasında sayılır. Böyle bir politika değişikliğinin temelinde, Kimmer tehdidine karşı korunmak için Asur yardımını sağlama düşüncesi yatmalıdır (Kurt, 2007: 168; Sevin, 2003: 241; Memiş, 1999: 71, 72). II. Sargon, analarında Muşkilerle ciddi sıkıntılar yaşadığını belirtmiştir. Bu sıkıntıları, askeri seferler ve diplomatik yollarla çözüme kavuşturan Sargon M.Ö. 705 yılında Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelen Kimmerlerle, Tabal'da yaptığı savaş sırasında

ölmüştür. Bunun üzerine Asur'un desteğini yitiren Mita, Kimmerlerle karşı karşıya kaldı (Uçankuş, 2002: 17; Sevin, 2003: 242; Lemaire,1991:274).

II. Sargon'un hükümdarlığının sonunda Anadolu'da isyanlar çıkmış ve Asur'un Anadolu'daki hâkimiyeti sarsılmıştır. Daha sonra tahta çıkan Sanherip döneminde Asur'un dış politikasında bir kez daha değişiklik yapılmıştır. Sanherip daha önceki Asur kralları gibi her yıl düzenli olarak Anadolu'ya sefer düzenleme faaliyetine son vermiştir. Bu politika değişikliği Asur'un Anadolu'daki egemenliğini zayıflatmıştır. Böylece Que ve Hilakku muhtemelen Muşki ve Urartulara güvenerek Asur'a karşı isyan etti. Sanherip MÖ. 703-702 yıllarında bölgeye bir sefer düzenleyerek isyanları bastırdı (Lemaire,1991:274.Sanherip'e ait "*Rakipsiz Saray*" isimli yazıtta Amanos Dağlarından getirilen keresteden bahsedilmektedir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Amanosların orman zenginlikleri bu dönemde de Asur için önemini korumaktadır. Kurt, 2008: 127). Ancak Anadolu'da İskit ve Kimmerlerin saldırıları sonucunda Urartu Devleti zayıf düşerken, Muşkilerin hâkimiyeti de son bulmuştu. Bozkır kavimlerinin istilası Asur'un, Anadolu'daki ilerleyişini de önemli ölçüde yavaşlattı.

SONUÇ

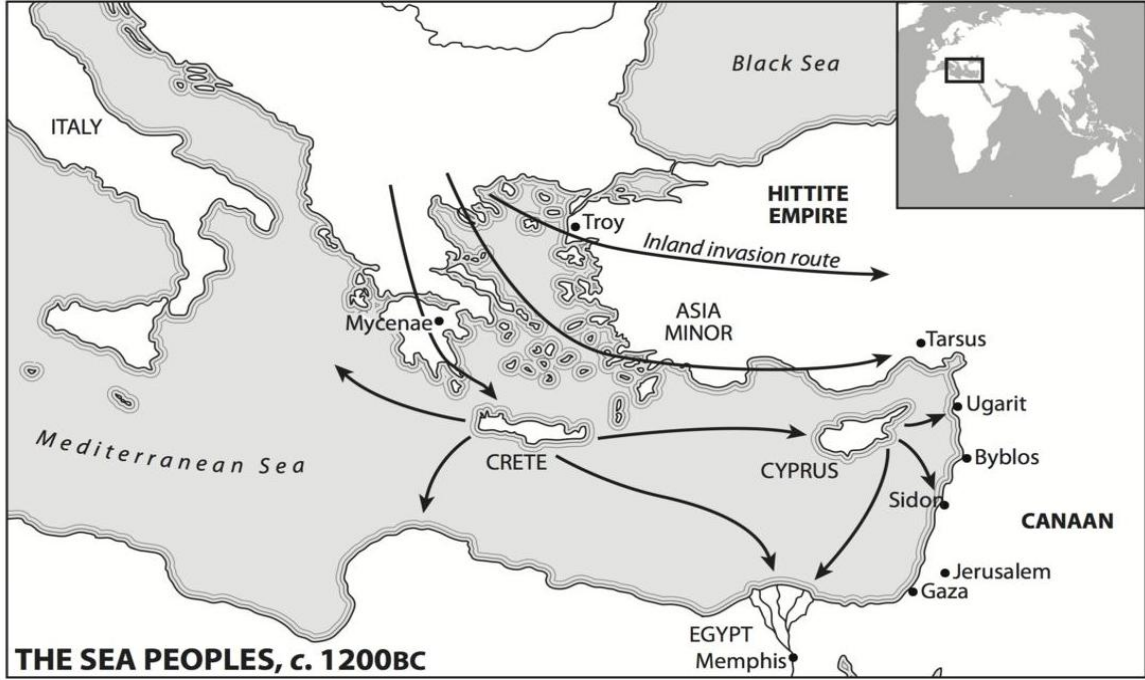
Egeli Kavimler Göçünden sonra başta Asur Devleti olmak üzere Muşkiler, Urartular ve Geç Hitit Beylikleri, Hitit Devleti'nin yıkılması ile birlikte Anadolu'da meydana gelen siyasi boşluğu doldurma arzusu taşımışlardır. Geç Hitit Beylikleri, zaman zaman değişen siyasi güçlerine göre Muşki, Urartu ve Asur'un hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Anadolu'nun orman zenginlikleri, maden kaynakları ve iyi cins atları ve Bulgarmaden gümüşü dönemin uluslararası ticaretinde oldukça önemliydi. Tüm bunlar Asur için II. Sargon döneminden itibaren Anadolu politikasının öncelikli hedefini oluşturuyordu. Bölgenin zenginliklerine hükmetme isteği Muşkiler, Urartular ve İonyalılar ile Asur'u karşı karşıya getirdi. Anadolu'da büyük bir güç olarak ortaya çıkan ve hırsı ile dikkati çeken Mita'nın inişli çıkışlı bir politika izlediği görülür.Bu dönemde oluşturulan birçok koalisyonun arka planında da Muşki'li Mita vardır.

Asur'un Anadolu'ya hâkim olma sürecinde en büyük rakibi olan Muşkiler, pek çok kez bölgedeki kavim ve devletlerle Asur'a karşı ittifaklar kurarak, Asurluların Anadolu'da bir güç olmasını önlemeye çalışmıştır. Anadolu'ya hükmetme arzusunda olan Muşkiler'in bu politikasına karşı, Asur ise düşmanlarına gözdağı vermek için geçtiği yerleri yakıp yıkarak ilerliyor, uygulamalarıyla komşu ülkelerde de korku yaratıyordu. Dönemin çivi yazılı kaynaklarında düşman birliklerinin koyun gibi boğazlandığı yazılarak ileride yapılacak seferler için de düşmana gözdağı veriliyordu. Kendine karşı ittifak yapanlara da oldukça sert davranıyordu. Asurluların bir başka politikası ise boyunduruk altına almış oldukları bölgelerin halklarını sistematik bir şekilde başka yerlere nakletmeleridir. Böylece bir yandan bölge Asurlaştırılmaya çalışılmış, diğer yandan Asurlu kralların emrinde çalışacak işçiler kazanılmıştır. İnsanların yurtlarından uzaklaştırılmaları aynı zamanda bir ceza yöntemi idi. Asurlu krallar bu yöntemle kendilerine karşı isyan edenlerin sonlarına katlanmaları gerektiğini ve cezalandırılacaklarını hatırlatan bir uygulama idi. Tüm bu uygulamalara rağmen, Asur, Anadolu'da büyük bir güç haline gelmiş ancak tamamına hâkim olamamıştır. Çünkü bu dönemde Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelen İskit ve Kimmerler Asur için büyük tehdit unsuru olmuşlardır. Hatta Muşkilerin bu kavimlere karşı Asur'a yaklaşması tehlikenin ne denli güçlü olduğunun da göstergesidir.

EKLER

Ek 1: MÖ. 1200 Yılında Meydana Gelen Egeli Kavimler Göçü.

Kaynak: <http://media.bloomsbury.com/rep/files/maps-by-chapter-pdf>, 06.08.2015

Ek 2: Asur Devleti (MÖ. 746-669).

Kaynak: (<http://www.science.co.il/Maps-Near-East-Empires.asp>, 06.08.2015

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, S. (2011). “Tabal Krallığı”, *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri 16-19 Kasım*, C. 7, Nevşehir, ss. 257-267.
- BAHAR, H. (2011). *Eskiçağ Uygarlıkları*, II. Baskı, Konya: Kömen Yayınları.
- BAHAR, H. (1999), *Demir Çağında Konya ve Çevresi*, Konya: S. Ü. Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- BING, J. D. (1987). *A History of Cilicia During the Assyrian Period*, Michigan.
- BÜLBÜL, C. (2014). “Eskiçağ Medeniyetlerinde Dünya Hâkimiyeti Düşüncesi”, *Turkish Studies*, Vol. 9/7, Ankara, ss. 215-232.
- BÜLBÜL, P. (2010). *En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Ü, SBE., Afyon.
- CANCIK-KIRSCHBAUM, E. (2004), *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Çev. Aslı Yarbaş, İzmir: İlya Yayınları.
- ÇAPAR, Ö. (1986). “Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara, ss. 333-348.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. (1977). “Sargon’un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler”, *Anadolu Araştırmaları*, S. IV-V, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss. 235-251.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- DELAPORTE, L. (1936). *Les Hittites*, Paris: L’*évolution de Humenité*, Editeur Ablin Michel.
- DESIDERI, P. and JASINK, A. M. (1990), *Cilicia. Dall’eta di Kizzuwatna alla Conquista Macedona*, Torino.
- DESTI, M. (2009). *Anadolu Uygarlıkları*, Çev. Muna Cedden, 4. Baskı, Ankara: Dost Yayınları.
- DIAKOV, V. and KOVALEV, S. (2008). *İlkçağ Tarihi, Ortadoğu Uzakdoğu Eski Yunan*, Çev. Özdemir İnce, C. I, İstanbul: Yordam Kitap Basımı.
- FIEDLER, G. (2005). “Les Phrygiens en Tyanide et le problème des Muskis”, *Res Antiquae*, Vol. 2, pp. 389-398.
- GRAYSON, A. K. (1987). “Assyrian Expansion Into Anatolia In The Sargonid Age(c.744-650 B.C)”, *XXIVème Rencontre Assyriologique Internationale (XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi, 6-10/VI/1987-İstanbul)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, pp. 131-135.
- GRAYSON, A. K. (1991). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 B.C.)*, Vol.2 (*The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods*, Vol. 2=RIMA 2), Canada: University of Toronto Press.
- GRAYSON, A. K. (1996). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 B.C.)*, Vol.3 (*The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods*, Vol. 3=RIMA 3), Canada: University of Toronto Press.

HAWKINS, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscription, Inscriptions of the Iron Ages*, V. I, New York.

HAWKINS, J. D. (2008). “The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *Cambridge Ancient History*, Vol. III, Part I, Second Edition, UK: The Cambridge University Press..

HOGARTH, D. G. (1970). “Liydia and Ionia”, *CAH III*, chp. XXI, Cambridge, pp. 501-526.

HOMEROS, (2014), *İlyada*, Çev. Fulya Koçak, 6. Baskı, Ankara: Arakadaş Yayınları.

İPLİKÇİOĞLU, B. (1994). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, 2. Baskı, İstanbul: Bilim teknik Yayınevi.

KINAL, F. (1998). *Eski Anadolu Tarihi*, IV. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÖROĞLU, K. (2010). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

KURT, M. (2007). *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya*, Ankara: Murat Kitabevi.

KURT, M. (2008). “Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti’nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 3, Afyon, ss. 117-133.

KURT, M. (2009a). “Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Konya, ss. 327-337.

KURT, M. (2009b). “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S.1, Elazığ, ss. 1-13.

KURT, M. (2010a). “Tabal Ülkesi’nin Politik ve İdari Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/2010, Konya, ss.127–136.

KURT, M. (2010b). “ II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi ”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 48, Ankara, ss. 69-88.

LANFRANCHI, B. (2000). “The Ideological and Political Impact of the Assyrian Imperial Expansion on the Greek World in the 8th and 7th Centuries B.C.”, *Melammu Project I (8-11 October 1998)*, (ed.) Sanno Aro-R.M. Whiting, Helsinki-Finland.

LEMAİRE, A. (1991). “Recherches De Topographie Historique sur Le Pays de Qué (IXe-VIIe siècle av. J. C.”, *Anatolia Antiqua*, I, pp. 265-275.

LUCKENBILL, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babilonia*, VOL. I, Chicago: The University of Chicago Press.

LUCKENBILL, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babilonia*, VOL. II, Chicago: The University of Chicago Press.

MACQUEEN, J. G. (2013). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev. Esra Davutoğlu, 3. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.

MELLINK, M. (2008). “The Native Kingdoms of Anatolia”, *The Cambridge Ancient History*, Vol. 3, Part. 2, (Ed.) J. Broadman vd., Second Edition, UK: Cambridge University Press.

MEMİŞ, E. (1999). “Asur Devletleri’nin Anadolu Politikası”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, T.T.K., Ankara, ss. 65-73.

MEMİŞ, E. (2012a). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, 3. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.

MEMİŞ, E. (2012b). *Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar)*, II. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.

MEMİŞ, E. (2013). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi, XII. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.

MEMİŞ, E. ve BÜLBÜL, C. (2014). *Eskiçağda Göçler*, Bursa: Ekin Kitabevi.

Özkaya, V. (1995). *Erken I. Binde Frig Boyalı Seramiği*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

POSTGATE, J. N. (1973). “Assyrian Texts and Fragments”, *Iraq*, S. 35, pp. 13–36.

PULLU, S. (2013), *Geç Hitit (Tabal) Krallıkları*, Afyon: Kocatepe Akademi Yayınları.

SAGGS, H. W. (1958). “The Nimrut Letters 1952- Part IV”, *Iraq*, XX, pp.182-212.

SEVER, H. (2008). *Asur Tarihi*, III. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

SEVİN, V. (1982). “Frigler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2*, İstanbul: Görsel Yayınlar.

SEVİN, V. (1991). “The Early Iron Age In The Elazığ Region and The Problem of Mushkians”, *Anatolian Studies*, XLI, pp. 87-98.

SEVİN, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*, III. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

SİMİTE, S. (1970). “The Assyrian Empire”, *The Cambridge Ancient History II/2*, Cambridge, pp. 1-58.

SUMMERS, G. D. (1994). “Grey Ware and The Eastern Limits of Phrygia”, *Anatolian Iron Ages 3*, Van 6-12, pp. 241-252

UÇANKUŞ, H. T. (2002). *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Geleneksel El Sanatları.

WEEDEN, M. (2010), “Tuwati and Wasusarma: İmitating The Behaviour of Assyria”, *IRAQ*, Volume LXXII, London, pp. 39-61.

YILDIRIM, R. (1996). *Eskiçağ'da Anadolu*, İzmir: Meram Yayınları.

ZOROĞLU, L. (1994). “Cilicia Tracheia in the Iron Age: the Khilakku Problem”, *Anatolian Iron Ages 3 BIA Monography 16 (The Proceeding of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990)*, III. *Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri Van 6-12 Ağustos 1990*, Edited by A. Çilingiroğlu and D. H. French, Published by The British Institute of Archaeology at Ankara, pp. 301-306.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ
Sayı: 51 Eylül – Ekim 2015
Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN
<http://www.akademikbakis.org>

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://media.bloomsbury.com/rep/files/maps-by-chapter-pdf>, 06.08.2015.

<http://www.science.co.il/Maps-Near-East-Empires.asp>, 06.08.2015.